

ΟΙ ΙΘΑΓΕΝΕΙΣ ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ ΚΑΙ Ο ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ* ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΠΥΡΟΥΣ

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Μακεδόνες Πτολεμαῖοι ἔκαναν τὸ πᾶν διὰ νὰ διαδώσουν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς νέας τῶν ἀποικίας Αἰγύπτου. Οἱ Πτολεμαῖοι ἐδελέασαν λογίους, φιλοσόφους, ποιητὰς καὶ καλλιτέχνας, οἱ ὅποιοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διεβίων εἰς ἄλλας ἑλληνιστικὰς μοναρχίας καὶ ἐνεθάρρυναν αὐτοὺς νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οὕτως ἡ Αἴγυπτος καὶ μάλιστα ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀπέβη ἡ πλέον σημαντικὴ πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐστία τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου¹.

Οἱ Πτολεμαῖοι, εἰδικότερον δὲ οἱ τρεῖς πρῶτοι, ἐφιλοδόξησαν νὰ ἔχη ἡ Αἴγυπτος πρωτεύοντα ρόλον μεταξὺ τῶν ἑλληνιστικῶν βασιλείων ἀπὸ πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀπόψεως². Πρὸς πραγμάτων τούτου σκοποῦ αὐτοῦ ἠνοιξαν τὰς πύλας τῆς Αἰγύπτου, διὰ νὰ συρρεύσουν εἰς αὐτὴν Ἕλληνες μετανάσται ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ ἀπὸ ἄλλας περιοχὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀπὸ ἄλλας χώρας τῆς ἐξηλληνισμένης Ἀνατολῆς.

Εἰς τοὺς νέους ἐκείνους μετανάστας διένειμαν εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν χώραν μεγάλα μερίδια γῆς, ὅπως ἐπιτύχουν τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν εἰς τὸν Πτολεμαϊκὸν στρατὸν καὶ τὴν πτολεμαϊκὴν διοίκησιν καὶ τὸν δι' αὐτῶν ἐξελληνισμὸν τῶν ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ θὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης. Θὰ ἐξετάσωμεν εἰς αὐτὴν ποίους λόγους εἶχον οἱ ἰθαγενεῖς νὰ ἐξελληνίζωνται καὶ διὰ ποίων μέσων ἐπετυγχάνετο ὁ ἐξελληνισμὸς αὐτῶν.

Ι. ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τοῦ ὅρου τούτου βλ. J. N. Sevens ter, *Do you know Greek?*, Leiden 1968, σ. 28-29.

1. P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford 1972, τ. 1, σ. 305 κ.έ.

2. Περὶ τῆς πολιτικῆς τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον βλ. P. Jouguet, *L'impérialisme Macédonien et l'hellénisation de l'Orient*, Paris 1972, σ. 252-262.

καί ἐστηρίζετο γενικῶς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. 2) Ἡ γενομένη διάκρισις τῶν ξένων καὶ τῶν ἰθαγενῶν. 3) Ὁ ἐξελληνισμὸς ἄλλων ξένων ἀπὸ τὴν Ἄνατολήν, Περσῶν, Ἰουδαίων καὶ Ἀράβων.

α) Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικότης τῶν κυριάρχων ἦσαν τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν αὐτὴ ἦτο ἡ κατάστασις, ἦτο ἀπαραίτητον δι' ἐκεῖνον, ὁ ὅποιος ἐπεδίωκεν εἰς τὴν Αἴγυπτον νὰ καταλάβῃ προνομιοῦχον θέσιν, εἴτε εἰς τὸν στρατόν, εἴτε εἰς τὴν γραφειοκρατίαν, νὰ γνωρίζῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καί, ἐὰν πράγματι δὲν ἦτο Ἕλληνας, νὰ χαρακτηρίζεται τοῦλάχιστον ὡς Ἕλληνας¹.

β) Ἀφοῦ ἀκόμη καὶ μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ἐγένετο διάκρισις², πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι διάκρισις ὑπῆρχε εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων³. Ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι βεβαία, διότι οἱ ὄροι «ξένος» καὶ «λαὸς» ἀπαντοῦν συχνὰ εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους καὶ προσδιορίζουν δύο διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων κατηγορίας ὑπηκόων, τὰς ὁποίας διεχώριζε χάσμα μέγα⁴.

γ) Οἱ Πέρσαι⁵ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι⁶, ἂν καὶ λόγῳ τῆς ἐθνικότητός των ἐτύγ-

1. A. M. Jones, *The cities of the Eastern Roman Provinces*², Oxford 1971, σ. 309.

2. H. I. Bell, *Egypt from Alexander the Great to the Arabic Conquest*, Oxford 1948 (Ἄραβ. μεταφρ. ὑπὸ Α. Α. Aly καὶ Μ. Α. Hussein, Cairo 1954, σ. 69), πρβλ. W. Peremans, *Égyptiens et Étrangers dans l'Égypte ptolémaïque*, *Entretiens sur l'Antiquité Classique*, 8, Grecs et Barbares, 1961, σ. 141-142.

3. Ἐχομεν εἰς τοὺς παπύρους μαρτυρίας, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν πόσον πολὺ οἱ ἰθαγενεῖς εἶχον καταφρονηθῆ καὶ ἐγένοντο ἀντικείμενον κακῆς μεταχειρίσεως ὑπὸ τῶν ξένων. Παραδείγματος χάριν εἰς P. Col. Z. II, 66 (256-255 π.Χ.) κάποιος ἰθαγενὴς παρεπονεῖτο ὅτι τὸν ἀπεστρέφοντο, διότι δὲν ἦτο Ἕλληνας (στ. 18, «ἀλλὰ κατεγνώκασίμου ὅτι εἰμὶ βάρβαρος») καὶ εἶχεν ἄγνοιαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (στ. 21, «ὅτι οὐκ ἐπίσταμαι ἑλληνίζειν»). Εἰς P. Yale, 46 (246-221 π.Χ.) ἕνας ἰθαγενὴς ἱερεὺς εἶχεν παράπονον ἀπὸ ἑνὸς Ἑλλήνα κληροῦχον, διότι ὁ τελευταῖος τὸν ἐχλεύαζεν ἐξ αἰτίας τῆς αἰγυπτιακῆς του καταγωγῆς (στ. 13, «καταφρονήσας μοῦ ὅτι Αἰγύπτιός εἰμι»). Πρβλ. A. Swiderek, *La société indigène en Égypte au III siècle avant notre ère d'après les Archives de Zenon*, *J J P*, τ. 7-8 (1953-54), σ. 231-284. R. Taubenclaus, *The Law of the Greco-Roman Egypt in the light of the papyri 332 B.C.- 648 A. D.*, Warszawa 1955, σ. 4-5.

4. W. Peremans, *Vreemdelingen en Egyptenaren in Vroeg-Ptolemaïsch Egypte*, Louvain 1937 (wich a summary in French), σ. 266-267, πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, *Papyrologie et problèmes d'histoire ancienne*, *AUS*, τ. 8 (1959), σ. 69. M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford 1953, σ. 913.

5. Γνωστὸν ἦτο ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν ἴσοι πρὸς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Ἕλληνας ὡς πρὸς τὴν ἀπονομὴν τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, διότι οὗτοι ἦσαν οἱ κύριοι τῶν ἰθαγενῶν, πρὶν οἱ Μακεδόνες γίνουσι κατακτηταί. Διὰ λεπτομερείας βλ. F. Oates, *The Status Designation of Persians, τῆς ἐπιγονῆς*, *Y CIS*, τ. 18 (1963), σ. 5-129. P. M. Fraser, ἑ.α., τ. I, σ. 58-59.

6. Οἱ Πτολεμαῖοι εὐνοοῦσαν τοὺς Ἰουδαίους. Περὶ τοῦ θέματος βλ. A. V. Tch er i-

χανον προνομιακῆς μεταχειρίσεως ἔναντι τῶν ἰθαγενῶν, ἐπεδίωκον ἐν τούτοις νὰ ἐξελληνίζονται, διὰ νὰ δύνανται οὕτω νὰ ὑπηρετοῦν εἰς τὰς τακτικὰς στρατιωτικὰς ομάδας. Διότι ἐξελληνισμένοι Πέρσαι καὶ Ἰουδαῖοι ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν στρατὸν εἶχον τὰ αὐτὰ δικαιώματα πρὸς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας, τόσον εἰς τὴν ἀπόκτησιν στρατιωτικῶν βαθμῶν, ὅσον καὶ εἰς τὴν κατοχὴν μεριδίων γῆς.

II. ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Προϋποθέσεις διὰ τὸν ἐξελληνισμὸν ἦσαν: 1) Ἡ γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. 2) Ἡ χρῆσις ἐλληνικῶν ὀνομάτων. 3) Ἡ στρατολόγησις ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν «Ἕλλην». 4) Ἡ ιδιότης ὡς μέλους ἑνὸς «πολιτεύματος». 5) Ἡ ιδιότης ὡς μέλους τοῦ «γυμνασίου». Ἄς ἴδωμεν λεπτομερέστερον ἐκάστην τῶν ὡς ἄνω προϋποθέσεων.

I. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς δυναστείας τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐγένεν ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς χώρας καὶ διετήρησε τὴν θέσιν αὐτὴν ὄχι μόνον διαρκούσης τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἀραβικὴν εἰσβολὴν¹.

Ἡ ἐλληνικὴ κατοχὴ² τῆς Αἰγύπτου ἐγοήτευσε τοὺς ἰθαγενεῖς, οἱ ὅποιοι ἤρχισαν νὰ ἐκμανθάνουν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ τεκμηριώνεται ἀπὸ τὰ παπυρικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα κατοπτρίζουν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Πράγματι οἱ ἰθαγενεῖς, οἱ ὅποιοι μετεῖχον τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς διοικήσεως, ἐγνώριζον γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διαρκούσης τῆς πτολεμαϊκῆς διοικήσεως. Γνώσις τῆς ἐλληνικῆς ὑπῆρχε καὶ παλαιότερον, ἀλλὰ εἰς περιορισμένην κλίμακα³.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων ἦτο ἐντελῶς ἀπαραίτητον διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦν εἰς τὴν πτολεμαϊκὴν διοίκησιν.

kover καὶ A. Fuks, C. P. Jud. 1957, I, σ. 23-39. A. V. Tcherikover, Hellenistic Civilization and the Jews, Jerusalem 1959, P. M. Fraser, ἔ.α., τ. I, σ. 54-58.

1. H. I. Bell, Hellenic Culture in Egypt, JEA, τ. 8 (1922), σ. 155, πρβλ. S. Davis, Race-Relations in Ancient Egypt, Greek-Egyptian-Hebrew-Roman, London 1951, σ. 18.

2. W. Peremans, Over Tweetaligheid in Ptolemaeisch Egypte, AC, τ. 4 (1935), σ. 416-17, πρβλ. C. Préaux, Tradition et imagination dans la Civilisation Hellénistique d'Égypte, BAB, 5e série, τ. 44 (1958), σ. 201.

3. A. Swiderk, Hellenion de Memphis— La rencontre de deux mondes, «Éos», τ. 51 (1961), σ. 55-63, πρβλ. J. Boardman, The Greeks Overseas, 1964, σ. 127-157, J. A. Wilson, Herodotus in Egypt, Leiden 1970, σ. 1-13.

νά συνοψίζουν ἢ νά μεταφράζουν τὰ δημοτικά των συμβόλαια εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διὰ νά εἶναι ἔγκυρα¹.

Δύο ἰθαγενεῖς ὑπάλληλοι λ.χ. —ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν εἶχε τὸ γνήσιον αἰγυπτιακὸν ὄνομα Ὡρος² καὶ ὁ ἕτερος τὸ ἐξελληνισμένον ὄνομα Ἀρμαῖς³— εἶχον ἀλληλογραφίαν μεταξύ των εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Δύο ἄλλοι ἐξελληνισθέντες ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι, ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Ἀχιλλεύς, ἀλληλογραφοῦσαν ἐπίσης μεταξύ των εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν⁴. Ἀκόμη εἰς τοὺς δημοτικούς παπύρους ἀνευρίσκομεν δύο ἰθαγενεῖς ὑπαλλήλους, οἱ ὁποῖοι γράφουν τὰς αἰτήσεις των εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν⁵, ἀλλὰ τὰς περιλήψεις τῶν αἰτήσεων αὐτῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν⁶. Εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ζήνωνος εὐρίσκομεν πλείστας ἐπιστολάς καὶ ἀναφοράς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν γραφῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν· πρόκειται περὶ ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἔγραψαν ἰθαγενεῖς ὑπάλληλοι, στρατιῶται καὶ ἀγρόται, τοὺς ὁποίους ἐπέβλεπεν ὁ Ζήνων εἰς τὸ Ἀπολλώνιον ἀγρόκτημα εἰς τὸν νομὸν Ἀρσινοῖτην⁷. Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Α. Samuel⁸, τὰ ὁποῖα βασίζονται ἐπὶ παπυρικῶν μαρτυριῶν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Hibeh τῆς περιόδου τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ., μᾶς γνωρίζουν ἐν σημαντικὸν γεγονός, ὅτι δηλ. ὑπῆρχον πολλοὶ ἰθαγενεῖς γινώσται τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον ἀνωτάτας διοικητικὰς θέσεις. Οἱ ἰθαγενεῖς ἱερεῖς⁹, καὶ γραμματεῖς¹⁰, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο ὡς θεματοφύλακες τῆς ἰθαγενοῦς γλώσσης, ἐγνώριζον ἐπίσης τὴν ἑλληνικὴν. Τέλος εἰς τὴν ἰθαγενῆ λογοτεχνίαν γίνεται χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὸ ἔργον «Ἀπολογία

1. E. R. B e v a n, A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty, Chicago 1968, σ. 295.

2. P. P e t r i e, II, 38 (B).

3. BCH (1903), σ. 353, ἀρ. 27.

4. P. G o o d s p e e d, 3=P. Cairo, 10313 (3ου π.Χ. αἰ.).

5. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ ἀρχαία αἰγυπτιακὴ γλῶσσα, δηλ. ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων μετὰ τὴν ἱερατικὴν γλῶσσαν ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ' αἰῶνος π.Χ. ἕως τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Βλ. A. G a r d i n e r, Egypt of the Pharaohs⁶, Oxford 1966, σ. 20-21.

6. P. L i l l é, dém. ἀρ. 12-20 (251 π.Χ.).

7. W. P e r e m a n s, Ptolémée II, Philadelphie et les indigènes égyptiens, RBPh., τ. 12 (1933), σ. 1005-1022, πρβλ. A. S w i d e r e k, ἔ.ἀ., JJP, τ. 7-8 (1953-54), σ. 231-284.

8. The Greek Element in Ptolemaic Bureacracy, Proceedings of the 12th International Congress of Papyrology, Toronto 1970, σ. 443-453.

9. Ὡς π.χ. ὁ Μανέβων, ὁ ὁποῖος συνέγραψεν τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐπίσης ὁ Ἰσιδωρος, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει τέσσαρα ποιήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν διὰ τὴν Ἰσιν (SB. 8138-8141), βλ. J. W i n t e r, Life and Letters in the Papyrus, Ann Arbor 1933, σ. 63.

10. G. M u s s i e s, Supplement à la liste des stratèges des nomes égyptiens de H. Henne, P. Lugd. Bat. XIV 1965, σ. 45-48. W. P e r e m a n s, Prosopographia Ptolemaica, Louvain 1950, I, «Οἱ Βασιλικοὶ γραμματεῖς».

κεραμέως»¹, εἶναι γραμμένον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, παρ' ὅλον ὅτι καταφέρεται κατὰ τῶν νέων κατακτητῶν καὶ θεωρεῖται ὡς ἐθνικὴ διαμαρτυρία κατὰ τῶν ξένων κυβερνητῶν.

2. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα (ὀνοματολογία).

Τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον ὁ φορεὺς ἐνὸς ἑλληνικοῦ ὀνόματος, Δημήτριος λ.χ., εἶναι ὄντως ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ ὄχι ἰθαγενῆς ἢ ξένος, ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τὸ ἐθνικὸν τοῦ ὀνομα δι' ἐνὸς ἑλληνικοῦ, δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὑφίσταται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς καταλήψεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων.

Ἡ ἀνάμειξις τῶν κατοίκων διαφόρων ἐθνικοτήτων ἐντὸς τοῦ Πτολεμαϊκοῦ κράτους καθιστᾷ τὸ πρόβλημα τοῦτο λίαν δυσχερές.

Εἰς τὴν Αἰγύπτου ὑπῆρχεν ἔντονος ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων πολὺ ἐνωρίτερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ χρῆσις αἰγυπτιακῶν ὀνομάτων ἐγένετο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων², ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν Ὑξέων³ (Hyksōs).

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, αἱ ἐπιμιξίαι μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν Αἰγυπτίων ἐγέναν συχνότεραι⁴. Εἶναι προφανές ὅτι ὄχι μόνον οἱ Ἑλληνας⁵, οἱ Πέρσαι⁶ καὶ οἱ Ἀραβες⁷ ἐχρησιμοποιοῦν αἰγυπτιακὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως Πέρσαι⁸, Ἀραβες⁹ καὶ ἰθαγενεῖς υἱοθέτουν ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ὡς πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς ἔχομεν καὶ ρητὰς μαρτυρίας ἀπὸ τοὺς παπύρους ὅτι ἔφεραν ἑλληνικὰ ὀνόματα¹⁰.

1. P. Oxy. XXII, ἀρ. 2332, πρβλ. C. H. Roberts, *Literature and Society in the Papyri*, MH, τ. 10 (1953), σ. 272.

2. Οἱ Ἑλληνας ἔλαβαν γνήσια αἰγυπτιακὰ ὀνόματα καὶ ἐλάτρευσαν τὰς ἰθαγενεῖς θεότητας. Εἰς τὴν Μέμφιν ὑπῆρχον Ἑλληνας φέροντες αἰγυπτιακὰ ὀνόματα, ὡς π.χ. «Ἀπύγχις» ὁ Ἑλληνομεμφίτης (S. Dow, HTR, τ. 30 (1937), σ. 216-224, P. M. Fraser, *Two Studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World*, Op. Ach., τ. 3 (1960), σ. 14). Εἰς Abou-Simbel ἔχομεν ἐπιγραφὴν, ἣτις ρητῶς μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Ἑλληνας ἔφεραν καὶ αἰγυπτιακὰ ὀνόματα, ὡς π.χ. Ψαμμήτιχος Θεόκλου (M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*², Oxford 1946, ἀρ. 4).

3. S. Davis, ἔ.ἀ., σ. 18.

4. R. Taubenschlag, ἔ.ἀ., σ. 101-105, πρβλ. C. Vatin, *Recherches sur le mariage et la condition de la femme à l'époque Hellénistique*, Paris 1970, σ. 132 κ.έ.

5. Wick, Chrest., 51 (244-221 π.Χ.), βλ. γενικῶς W. P. P. Mans, *Prosopographia Ptolemaica*, I-VI, 1950-1968.

6. P. Hib. I, 70 (β) (228 π.Χ.), βλ. Oates, ἔ.ἀ., σ. 91-101.

7. F. Heichelheim, *Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich*, «Klio Beiheft», τ. 18 (1925), σ. 70-71, 86.

8. Oates, ἔ.ἀ., σ. 33 κ.έ.

9. Heichelheim, ἔ.ἀ., σ. 70-71, 86.

10. Λεπτομέτρειαι τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ὑπάρχουν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς διατριβῆς μου «Ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι εἰς τὸν Πτολεμαϊκὸν στρατόν».

3. Οί ιθαγενεΐς καὶ ὁ ὄρος «Ἑλληνη».

Παράδοξον δὲν εἶναι τόσον τὸ γεγονός, ὅτι εὐρίσκομεν ιθαγενεΐς κατέχοντας τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φέροντας ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὅσον τὸ γεγονός ὅτι ιθαγενεΐς ἐχαρακτηρίζοντο μὲ τὸν ὄρον «Ἑλληνη»¹, ὅτι ἦσαν μέλη τῶν ξένων «πολιτευμάτων» καὶ τῶν ἑλληνικῶν «γυμνασίων». Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, τινὲς τῶν μελετητῶν ἀρνοῦνται ὅτι ὁ ὄρος «Ἑλληνη» μαρτυρεῖ ἐξελληνισμόν τῶν ιθαγενῶν², ἐνῶ ἄλλοι τὸν δέχονται³. Ἀλλὰ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ διευκρινισθῇ τί ἀκριβῶς νοεῖται ὑπὸ τὸν ὄρον «Ἑλληνη».

Κατ' ἀρχὴν γνωρίζομεν ὅτι ὁ ὄρος «Ἑλληνη» εἶχεν ἀπολέσει τὴν κυριολεκτικὴν του σημασίαν ὄχι μόνον κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν περίοδον, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως⁴. Διότι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίζετο διὰ τοῦ ὄρου αὐτοῦ, νὰ ἦτο ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ νὰ ἔφερε ἑλληνικὸν ὄνομα, ἀλλ' ἦτο ἀρκετὴ διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτόν ἡ γνώσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ πληροφοριῶν τῶν παπύρων καταφαίνεται ὅτι βασικὴ καὶ ἀρκετὴ προϋπόθεσις διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ἑνὸς προσώπου ὡς Ἑλληνας ἦτο ἡ γνώσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

α) Εἰς τὸ περίφημον διάταγμα ἀμνηστίας τοῦ Εὐεργέτου Β' (145-116 π.Χ.) καὶ τῆς συζύγου καὶ ἀδελφῆς του Κλεοπάτρας Β' ὡς κύριον κριτήριον πρὸς διάκρισιν Ἑλλήνων καὶ ιθαγενῶν θεωρεῖται ἡ γλῶσσα. Δηλαδή εἰς τὰς περιπτώσεις, ὅπου ὁ εἰς διάδικος εἶναι Ἑλληνας καὶ ἄλλος Αἰγύπτιος, ἡ ἀπόφασις περὶ τοῦ εἰς ποῖον δικαστήριον θὰ ἀχθῇ ἡ ὑπόθεσις, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποῖαν εἶναι γραμμένον τὸ δικαστικὸν ἔγγραφο. Ἐὰν τοῦτο εἶναι γραμμένον εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἡ ὑπόθεσις παραπέμπεται ἐνώπιον τῶν χρηματιστῶν καὶ θὰ δικάσουν Ἑλληνας δικασταί. Ἐὰν τὸ ἔγγραφο εἶναι γραμμένον εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν, τότε ἡ ὑπόθεσις ἄγεται ἐνώπιον τῶν λαοκρατῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀποφασίσουν συμφώνως πρὸς τὸ αἰγυπτιακὸν δίκαιον. Ἐὰν ἀμφότερα τὰ μέλη εἶναι Αἰγύπτιοι, ἡ ὑπόθεσις θὰ ἀχθῇ ἐνώπιον τῶν λαοκρατῶν⁵.

β) Ὁ P. Tebt, I, 247 (περ. 112 π.Χ.) διασώζει κατάλογον Ἑλλήνων ἀγρο-

1. Περὶ τοῦ ὄρου τούτου βλ. H. W i n d i s c h, «Ἑλληνη» in Theologisches Wörterbuch zum N. T., II, σ. 508 κ.έ.

2. W. P e r e m a n s, Ἑλληνας dans P. Paris 66 (=UPZ. II, 157), C. É., τ. 11 (1936), σ. 517-521, E. K o r n m a n n, «Aegyptus», τ. 23 (1943), σ. 644-650.

3. W i l c k, UPZ. II, ἀρ. 157, M. R o s t o v t z e f f, ἔ.ἀ., σ. 883, O a t e s, ἔ.ἀ., σ. 117-118.

4. A. T o y n b e e, Some Problems of the Greek History, London 1969, σ. 159. C. P r é a u x, C. É. (1965), σ. 129-139, W. P e r e m a n s, Grecs et Barbares, σ. 130-131.

5. P. T e b t, I, 5 (118 π.Χ.), πρβλ. J. H. W o l f f, Plurality of Laws in Ptolemaic Egypt, RIDA 3e serie, τ. 7 (1960), σ. 197-205, T a u b e n s c h l a g, ἔ.ἀ., σ. 19-20.

τῶν, ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὗτοι φέρουν γνήσια αἰγυπτιακὰ ὀνόματα, ὡς Ἄριϋσις, Ἄρμιϋσιος, Ἄρφαῆσις, Πετοσίριος, Ἄρμάχορος Θοτορταῖος, Ἄρμιϋσις Πετοσίριος, Θοτεὺς Διοδώρου.

γ) Εἰς P. Bour, 9 ἔχομεν ὠρισμένον πρόσωπον μὴ ἐλληνικῆς καταγωγῆς, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς Πέρσης, ἀλλὰ εἶχε στρατολογηθῆ ὡς «Ἕλληνας».

δ) Καὶ οἱ Μακεδόνες ἐξ ἄλλου ἐθεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των ὡς Ἕλληνας¹.

Ἄπὸ τὰς τρεῖς ἀνωτέρω μαρτυρίας (β,γ,δ) γίνεται φανερόν ὅτι ὁ ὄρος «Ἕλληνας» δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπαραιτήτως διὰ τὴν ἀποκρίσιν πρόσωπον ἐλληνικῆς καταγωγῆς.

Εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι ὁ ὄρος «Ἕλληνας» εἶχεν ἀπολέσει τὴν κυριολεκτικὴν του σημασίαν καὶ εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς καὶ εἰς τοὺς δημοτικοὺς παπύρους². Διότι ἀφ' ἐνός μὲν ἔχομεν εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς παπύρους ἰθαγενεῖς Αἰγυπτίους, οἱ ὅποιοι ἦσαν στρατολογημένοι ὑπὸ τὸν ὄρον «οἱ στρατευμένοι Ἕλληνας»³ καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τοὺς δημοτικοὺς παπύρους ἰθαγενεῖς οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ ὄρου «Ἕλληνας»⁴.

Ἐξ ἄλλου ὁ Oates παρατηρεῖ, «ἐνῶ εἶναι φανερόν ὅτι πάντες οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ ὅποιοι ὀνομάζονται Ἕλληνας εἰς τὰ δημοτικά ἐγγραφα, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἦσαν Ἕλληνας, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅλοι οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ ὅποιοι καλοῦνται Πέρσαι εἰς τὰ ἐλληνικά ἐγγραφα, δὲν ἦσαν Πέρσαι». Οὗτος προσθέτει ἀκόμη ὅτι «τὸ γεγονός ὅτι ὠρισμένοι ἐκ τῶν Αἰγυπτίων ἠξίουσαν νὰ εἶναι Ἕλληνας, πιθανόν νὰ εἶναι δεῖγμα τοῦ ἐξελληνισμοῦ των»⁵.

4. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ τὰ πολιτεύματα.

Γνωρίζομεν ὅτι ὁ ἐλληνιστικὸς κόσμος ἦτο συνηθισμένος νὰ διαθέτῃ πολιτικούς θεσμούς, τὰ καλούμενα «πολιτεύματα». Ὁ ὄρος οὗτος ἔχει διάφορους σημασίας, ἀλλὰ συνήθως ἀποδίδεται εἰς μίαν ἐθνικὴν ὁμάδα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἢ ὁποία ἀπελάμβανε ὠρισμένων προνομίων καὶ εἶχεν τὴν κατοικίαν της εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας⁶. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔχομεν πολ-

1. Wilck, UPZ. I, ἀρ. 7, στ. 13, ἀρ. 8, στ. 18. πρβλ. V. Ehrenberg, The Greek State², London 1972, σ. 150.

2. P. Tebt. I, σ. 546.

3. P. Tebt. I, 5, στ. 168-169, πρβλ. J. Lesquier, Les institutions militaires sous les Lagides, Paris 1911, σ. 127-128.

4. F. Heichelheim, ἔ.ἀ., σ. 3, πρβλ. Oates, ἔ.ἀ., σ. 83-84.

5. ἔ.ἀ., σ. 110, πρβλ. Bevan, ἔ.ἀ., σ. 86-87.

6. Περὶ τῶν πολιτευμάτων βλ. Taubenschlag, ἔ.ἀ., σ. 9, P. M. Fraser, Inscriptions from Ptolemaic Egypt, «Berytus», τ. 13 (1960), σ. 148-152. A. M. Jones, ἔ.ἀ., σ. 475, σημ. 14.

λά παραδείγματα τοιούτων πολιτευμάτων ἐκ ποικίλων ἐθνικῶν ομάδων¹.

Γνωρίζομεν ὅτι τὰ μέλη τῶν πολιτευμάτων εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ὑπηρετοῦν μεταξὺ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων καὶ ἐπὶ πλεόν νὰ κατέχουν ὑψηλοὺς στρατιωτικοὺς βαθμοὺς καὶ μερίδια².

Εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐθνικότητα ἐνὸς προσώπου λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ἀποκλειστικῶς τὸ ὄνομά του, κυρίως ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος³. Διότι ὑπῆρχον ὀρισμένα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα διεξεδίκουν νὰ εἶναι Μακεδόνες, Κρήτες καὶ Πέρσαι, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἀνήκον εἰς τὰς ἐθνικὰς αὐτὰς ομάδας. Οἱ πάπυροι μᾶς παρέχουν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀσκληπιάδου Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο Μακεδὼν καὶ κατοπιν μετέβαλε τὴν Μακεδονικὴν ἐθνικότητά του εἰς τὴν Κρητικὴν τοιαύτην⁴. Ἐπίσης ὁ Θεότιμος Φιλέου ἐχαρακτηρίζετο ὡς Πέρσης καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων μετέβαλε τὴν Περσικὴν τὴν ἐθνικότητα εἰς τὴν τοῦ κατοικοῦ τῆς Μυσίας⁵ τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπὶ πλεόν ἀπὸ τοὺς παπύρους γίνεται φανερόν ὅτι ὄχι μόνον οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Πέρσαι προσεπάθησαν ν' ἀλλάξουν τὴν ἐθνικότητά των, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ Ἰουδαῖοι⁶. Ἄλλ' ἐὰν αἱ προνομιοῦχοι τάξεις, δηλ. οἱ Μακεδόνες, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι προσεπάθουν νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἀνέλθουν κοινωνικῶς, διατὶ νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τὴν ἰδίαν μέθοδον καὶ πρὸς τὸν ἴδιον σκοπόν; Δηλ. οἱ ἰθαγενεῖς ἐπεθύμουν νὰ εἰσέλθουν διὰ μυστικῆς ὁδοῦ εἰς τὰ ξένα πολιτεύματα, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τοῦλάχιστον τὰ προνόμια τῶν ξένων πολιτευμάτων.

Ἔχομεν σαφεῖς ἀποδείξεις ὅτι ὀρισμένοι ἰθαγενεῖς προσεπάθησαν ν' ἀλλάξουν τὰ ὀνόματα καὶ τὴν ἐθνικότητά των προκειμένου νὰ κατορθώσουν νὰ στρατολογηθοῦν κρυφίως μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν ξένων πολιτευμάτων ἢ νὰ γίνουν ἱκανοὶ νὰ προαχθοῦν ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων εἰς τὰς ἀνωτέρας. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ Μάρων Διονυσίου ὑπεστήριζε δολίως τὴν Μακεδονικὴν ἐθνικότητά του προκειμένου νὰ ἐπιτύχη νὰ προαχθῆ ἀπὸ τὴν κατωτέραν στρατιωτικὴν τάξιν τῶν Φυλακικῶν εἰς ἐτέραν ἀνωτέραν, τὴν τῶν Κατοίκων⁷.

1. Βλ. M. L a u n e y, Recherches sur les armées hellénistiques, Paris 1949-50, σ. 1072 κ.έ. 1107 κ.έ.

2. L e s q u i e r, ἔ.ἀ., σ. 148 κ.έ.

3. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 30.

4. P. T e b t, I, ἀρ. 32 καὶ σ. 546 κ.έ.

5. P. T e b t, I, σ. 126, O a t e s, ἔ.ἀ., σ. 114.

6. C. P. J u d, I, σ. 13-15, II, ἀρ. 142. Βλ. A. V. T c h e r i k o v e r, Hellenistic Civilization and the Jews, 1959, σ. 322-3, πρβλ. P. M. F r a s e r, ἔ.ἀ., II, σ. 137, σημ. 134.

7. Εἰς P. T e b t, I, ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας ἀναφερομένας εἰς τὸ πρόσωπον αὐτό. Εἰς ἀρ. 66 ὁ Μάρων ἔχει αἰγυπτιακὸν ὄνομα καὶ ὑπηρετεῖ εἰς τὴν ἀστυνομίαν τῆς ἐρήμου: «Νεκτενίβις Ὠρου». Εἰς ἀρ. 84 φέρει τὸ ὄνομα: «Μάρων ὄς καὶ Νεκτσάφθις Πετοσίριος». Εἰς ἀρ. 61 (α) οὗτος εἶχε διπλοῦν ὄνομα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον εἶναι ἑλληνικόν, τὸ δὲ δεῦτερον εἶναι

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ τάξις τῶν κατοίκων ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀλλοδαπούς, οἱ ὅποιοι διέθετον τὰς περισσοτέρας κληρουχίας. Εἰς P. Tebt, 819 εὐρίσκεται εἰς ἄλλος Αἰγύπτιος κατέχων τὴν μακεδονικὴν ἐθνικότητα. Εἰς P. Rein, 25, ἔχομεν δύο ιθαγενεῖς, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζονται ὡς Μακεδόνες, ἐνῶ συγχρόνως κατεῖχον καὶ τὴν περσικὴν ἐθνικότητα. Ὁ Διονύσιος Κεφαλαῖος, ὁ ὅποιος ἰσχυρίζετο ὅτι εἶναι Μακεδῶν καὶ ἦτο προηγουμένως Πέρσης, ἐνήργησε τοιοῦτοτρόπως, ὥστε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ χρέη του¹.

Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν ὠργανωμένοι εἰς μίαν ἐθνικὴν ἱπαρχίαν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πτολεμαϊκῆς κυριαρχίας. Κατόπιν, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, ἂν ὄχι καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, μετεβλήθησαν εἰς μίαν ψευδοεθνικὴν ὁμάδα, διότι ἀφ' ἐνὸς ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν ὁμάδα των πολλοὶ ξένοι, ἰδίως Αἰγύπτιοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ πολυάριθμοι Πέρσαι ἔλαβον ἑλληνικὰ ὀνόματα². Λοιπὸν ὑπάρχουν σαφεῖς πληροφορίες ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ περσικὴ ἐθνικότης ἐχορηγήθη εἰς τοὺς ἐλληνίζοντας ιθαγενεῖς ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ Πέρσαι ἀπὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ἔλαβον αἰγυπτιακὰ ὀνόματα³. Οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες ὅπως δὴποτε ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ιθαγενεῖς νὰ στρατολογηθοῦν μεταξὺ τῶν Περσῶν χρησιμοποιοῦντες τὰ αἰγυπτιακὰ των ὀνόματα.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ G. Turner ἐρμηνεύοντες τὸν P. Ryt, 588, δεχόμεθα ὅτι ἡ περσικὴ ἐθνικότης ἀπώλεσε τὸν γνήσιον χαρακτήρα της. Ἐπίσης ὁ A. Segré δέχεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος οἱ παλαιοὶ Πέρσαι εἶχον ἐξαφανισθῆ καὶ ιθαγενεῖς μάχιμοι ἀντικατέστησαν αὐτοὺς λαβόντες τὴν ἐθνικότητά των καὶ εἰσελθόντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸ πολίτευμά των⁴.

Καὶ ὁ F. Oates τονίζει ὅτι ὁ ὄρος «Πέρσης τῆς ἐπιγονῆς» ἐχαρακτήριζεν ἐξελληνισθέντας Αἰγυπτίους ἢ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν τελευταίαν Πτολεμαϊκὴν περίοδον οἱ χαρακτηριζόμενοι ὡς Πέρσαι τῆς ἐπι-

αἰγυπτιακόν: «Μάρων Διονυσίου δε ἦν Νεκτσαφθίς Πετοσίριος». Ἐντύπωσιν κάνει τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ἐχαρακτηρίζετο εἰς ἀρ. 85, 75 ὡς «ἐκατοντάρουρος» καὶ ἀκόμη κατὰ τὰ ἀρ. 105, 106, 63, 64 (α) οὗτος εὐρίσκετο μεταξὺ τῶν κατοίκων. Ἐνίοτε ἐχαρακτηρίζετο ὡς «ἰππεύς» φέρων γνήσιον ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ μακεδονικὴν ἐθνικότητα.

Ἐπίσης ἔχομεν ἓνα ιθαγενῆ Αἰγύπτιον μεταξὺ τῆς τάξεως τῶν κατοίκων, «Πεταερχής», ὁ ὅποιος ἐπλήρωνεν τὸν φόρον τοῦ στεφάνου τῶν κατοίκων (W i l c k, Ostraka, II, ἀρ. 353).

1. O a t e s, ἔ.ἀ., σ. 89-90.

2. W. P e r e m a n s, Noms de personne et nationalité dans l'Égypte ptolémaïque, «Le Muséon», τ. 59 (1946), σ. 243, πρβλ. C. P. Jud. II, σ. 51.

3. M. L a u n e y, ἔ.ἀ., σ. 326, 330, 569.

4. Note sul' πολίτευμα e l'ἐπιγονῆς in Egitto, «Aegyptus», τ. 3 (1922), σ. 143.

γονής ἦσαν ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι¹. Ὡστε οἱ ἰθαγενεῖς εἶχον τὴν ἰκανότητα νὰ στρατολογοῦνται μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ περσικοῦ πολιτεύματος εἴτε χρησιμοποιοῦντες τὰ αἰγυπτιακά των ὀνόματα εἴτε μὲ τὸ ὄνομα «Πέρσαι τῆς ἐπιγονῆς».

Ἄν καὶ οἱ Μακεδόνες εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἔπαιζον σημαντικὸν ρόλον εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, δὲν ἀναφέρονται πλέον συχνὰ εἰς τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται τὸν 2ον καὶ 1ον π.Χ. αἰῶνα². Ἐχομεν ἐξ ἄλλου ἀπὸ φιλολογικὴν πηγὴν τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος οἱ Μακεδόνες εἰς ὀλόκληρον τὸν ἑλληνιστικὸν κόσμον ἐξεφυλίσθησαν εἰς ἰθαγενεῖς διὰ τῆς ἀναλήψεως ἰθαγενῶν ὀνομάτων λόγῳ τῆς ἀλλαγῆς τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἠνθόουν τὸ ἰθαγενὲς στοιχεῖον³. Καὶ ἀντιστρόφως ἡ μακεδονικὴ ἐθνικότης εἶχεν ἀποκτηθῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ Ἰουδαίων. Κατόπιν τούτου δὲν πρέπει ἴσως νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν δυνατότητα, ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἠδύναντο νὰ γίνωνται μέλη τοῦ Μακεδονικοῦ πολιτεύματος εἴτε διὰ τῶν αἰγυπτιακῶν ὀνομάτων των (ὡς ὁ λόγος ἀνωτέρω) εἴτε ὑπὸ μακεδονικὴν ἐθνικότητα.

5. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ τὸ Γυμνάσιον.

Ἑλληνικὰ γυμνάσια⁴ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς τρεῖς πόλεις (Ναύκρατιν, Ἀλεξάνδρειαν, Πτολεμαῖδα) καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου⁵. Οἱ Πτολεμαῖοι ἐνεθάρρυνον τὴν ἴδρυσιν καὶ λειτουργίαν των καθ' ὅσον ἀπετέλουν ἐστίας ἐξελληνισμοῦ τῶν ἰθαγενῶν. Εἰς αὐτὰ ἐξεπαιδεύοντο τὰ ἰκανὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα ἐν καιρῷ θὰ ἐπλαισίωνον τὸν Πτολεμαϊκὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς διττῆς ὑποστάσεως τῶν γυμνασιακῶν ὀμάδων, ἧτοι τῶν «νεανίσκων», τῶν «αἰρέσεων», τῶν «σημείων»⁶, τῶν «στρατιωτικῶν ὀμάδων»⁷, αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον γυμνασιακὴν παιδείαν

1. Oates, ἔ.ἀ., σ. 111, πρβλ. Ehrenberg, ἔ.ἀ., σ. 153.

2. P. M. Fraser, ἔ.ἀ., σ. 52-53, 80-81.

3. T. Livius, XXXVIII, 17, «Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos Aegyptios, degenerarunt». Πρβλ. G. T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge 1935, σ. 140.

4. Περὶ τοῦ γυμνασίου βλ. K. M. Meκίου, *Τὸ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον ἐν Αἰγύπτῳ*, Ἐναῖσιμος ἐπὶ Διδακτορικῇ Διατριβῇ, Ἀθήναι 1931. A. Th. Brady, *The Gymnasium in Ptolemaic Egypt*. *The University of Missouri Studies*, vol. XI, 3, Columbia 1935. M. Loney, ἔ.ἀ., σ. 836 κ.έ. J. D. Elormé, *Gymnasion*, Paris 1960, σ. 137-139, 200-241, 427-429, 467-478.

5. Ὡς π.χ. SB, 1106, 7245, 6157, B.G.U., 1256, P.S.T., 391.

6. Βλ. A. Th. Brady, ἔ.ἀ., σ. 9-20· πρβλ. Loney, ἔ.ἀ., σ. 858-869, 1026-1030.

7. E. Van Thack, Ἐξω τάξεως et Σημεῖα dans des papyrus démotiques, APF, τ. 12 (1969), σ. 162-163.

ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐξεπαιδεύοντο διὰ στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ καθήκοντα ἀφ' ἑτέρου.

Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἐφοίτων εἰς αὐτὰ καὶ ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι· ἐπ' αὐτοῦ διίστανται αἱ γνώμαι τῶν ἐρευνητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν δέχονται ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἐφοίτων¹, ἄλλοι δὲ ἄρνοῦνται². Νομίζομεν ὅτι τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα στηρίζουν τὴν ἄποψιν τῶν πρώτων:

Εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἀπαντοῦν ἰθαγενεῖς ὡς μέλη τῶν ὁμάδων τῶν γυμνασίων: α) Ὁ ἰθαγενὴς «Πόρτεις» εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὁμάδος τῶν «νεανίσκων»³. β) Ὁ ἰθαγενὴς «Πετοσορονῶφρις» εἶναι «προστάτης» τοῦ γυμνασίου καὶ ἀσκεῖ διοικητικὰ καθήκοντα⁴. γ) Ὁ Ψεναπάθης Ψεναπάθου εἶναι μέλος τῶν «στρατιωτικῶν ὁμάδων»⁵ καὶ δ) ὁ ἰθαγενὴς «Παραίβατος» εἶναι ἀρχηγὸς τῶν «αἰρέσεων»⁶. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς ἰθαγενεῖς ἦσαν μέλη τῶν γυμνασίων, ἀπεκαλοῦντο δὲ «οἱ ἀπὸ γυμνασίου»⁷.

Πρὸς τούτοις ὑπάρχουν μαρτυρίαι ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ γυμνασιάρχου ἐλάμβανον Πέρσαι⁸ καὶ Ἄραβες⁹. Τοῦτο προκαλεῖ ἐπιφυλάξεις τινάς, διότι οἱ μὲν Πέρσαι δὲν ἀπῆρτιζον γνησίας ἐθνικὰς ὁμάδας, οἱ δὲ Ἄραβες δὲν ἀνήρχοντο εἰς τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ὡς ἀντιθέτως συνέβαινε

1. A. T h. B r a d y, ἔ.ἀ., σ. 16-17. H. H e n n e, *Inscriptions grecques*, BIFAO, τ. 29 (1923), σ. 202. W. P e r e m a n s, *Vreemdelingen...*, σ. 173-178. J. D e l o r m e, ἔ.ἀ., σ. 427-28. S. D a v i s, ἔ.ἀ., σ. 47.

2. K. M. M e κ ι ὶ ο υ, ἔ.ἀ., σ. 38-39, 66. M. L a u n e y, ἔ.ἀ., σ. 866, 1030. P. M. F r a s e r, *Ptolemaic Alexandria*, I, σ. 77. W. P e r e m a n s, *Grecs et Barbares*, σ. 148-149, τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., AUS, σ. 73.

3. S. W i t k o w s k i, *Epistulae privatae Graecae quae in papyris aetatis Lagidarum servantur*², Leipzig 1911, ἀρ. 57: «Πόρτεις ἡ[γ]εμῶν τῶν ἐν προχειρισ/μῶι καὶ οἱ [ἐκ] τοῦ σημείου νεανίσκου», πρβλ. B r a d y, ἔ.ἀ., σ. 10-16.

4. SB, 5022: «Συνόδου νεανίσκων ἐκ τοῦ Ὁσριεῖου ἐπὶ Φανίου τοῦ γενομένου /ἀρχιερέως καὶ ἐπὶ Πετοσορονῶφρος /προ[στάτου]».

5. Βλ. τὴν διατριβήν μου, Ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι εἰς τὸν Πτολεμαϊκὸν στρατὸν, Θεσσαλονίκη 1974, ἐν λ. Σημαιοφόρος.

6. E. B r e c c i a, *Note Epigrafiche*, BSAA, τ. 26 (1931), σ. 277, ἀρ. 3: «Ὑπὲρ Βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ καὶ Ἀλεξάνδρου Θεοῦ Φιλομήτορος τόπος τῶν τὸ Ἴ (ἔτος) ἐφηβευκῶτων τῆς Παραίβαίτου αἰρέσεως---». Ἔχομεν ἐπίσης ἄλλας μαρτυρίας: 1) Σαραπάμμων (180 π.Χ.), G. T u r n e r καὶ O. N e u g b a u r, *Gymnasium Debts and New Moons*, BRL, τ. 32 (1949), στήλ. VIII, στ. 90-91: «Σαραπάμμω/νι [] (τα λ.) Β». 2) Ch. M i c h e l, *Recueil d'inscriptions grecques*, I, ἀρ. 1238, στ. 1-7· πρβλ. B r a d y, ἔ.ἀ., σ. 16.

7. B.G.U., 1189: «Ἀνταίου τοῦ Ὀννώφριος γυμνασιάρχῶν», βλ. P. J o u g u e t, *Remarques sur l'Ephébie dans l'Égypte Gréco-romaine*, R Ph., τ. 34 (1910), σ. 46. H. H e n n e, ἔ.ἀ., σ. 202.

8. SB, 7246.

9. SB, 3460.

μέ τοὺς ἰθαγενεῖς¹. Ἄν ὁμως θεωρήσωμεν ὡς ἀληθῆ τὴν πληροφορίαν περὶ Ἄράβων γυμνασιάρχων, τότε εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἰθαγενεῖς γυμνασιάρχαι.

Εἰς τὰς τρεῖς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Αἰγύπτου μέλη τῶν γυμνασίων ἦσαν φυσικὰ οἱ Ἕλληνες πολῖται τῶν πόλεων αὐτῶν². Τί συνέβαινε ὁμως εἰς τὰ γυμνάσια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὴν λοιπὴν αἰγυπτιακὴν χώραν; Διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δεχόμεθα ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον ἐκεῖ πολῖται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ κατοικοῦ τῶν τριῶν μεγάλων πόλεων³, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπῆρχον εἰδικοί περιορισμοὶ διὰ τὴν φοίτησιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια⁴, τὰ μέλη τῶν γυμνασίων αὐτῶν ἦσαν ἐξελληνισθέντα στοιχεῖα. Ἐπομένως ἐλληνισθέντες ἰθαγενεῖς ἠδύνατο νὰ φοιτοῦν εἰς τὰ γυμνάσια αὐτά⁵.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προστριβῶν μεταξὺ τοῦ Πτολεμαίου Η', Εὐεργέτου Β' (145-116 π.Χ.) καὶ τῆς συζύγου καὶ ἀδελφῆς του Κλεοπάτρας Β', ὁ πληθυσμὸς τῆς Αἰγύπτου διηρέθη εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα: οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ὑπεστήριζον τὴν Κλεοπάτραν, ἐνῶ οἱ ἰθαγενεῖς ἐτάχθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ βασιλέως⁶. Οὕτω φιλολογικαί⁷ καὶ μὴ φιλολογικαί⁸ πηγαὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια, τὰ πολιτεύματα, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἑλληνικὰ ἰδρύματα, ὑπέστησαν καταστροφὰς ἐκ μέρους τοῦ Εὐεργέτου Β'. Ἐπίσης ὁ βασιλεὺς διὰ νὰ ἀνταμείψῃ τοὺς ἰθαγενεῖς διὰ τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας τοῦ προσέφερον, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀνωτέρους στρατιωτικοὺς καὶ ἀυλικοὺς τίτλους, καθὼς καὶ κλήρους⁹. Κατὰ τινὰ δὲ πληροφορίαν τοῦ Ἰουστίνου, ὁ βασιλεὺς ἠῤῥησεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποστηρικτῶν του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν διὰ τῆς εἰσδοχῆς τῶν «Peregrini»¹⁰. Οἱ Peregrini

1. Βλ. τὴν διατριβὴν μου, ἔ.ἀ., ἐν λ. Ἐπιστράτηγος καὶ Στρατηγός.

2. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «πολίτης» εἰς τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴν Αἴγυπτον βλ. R. T a u b e n s c h l a g, *The Law*, σ. 582 κ.έ. M. E l - A b b a d i, *The Alexandrian Citizenship*, JEA, τ. 48 (1962), σ. 106-123. A. M. J o n e s, ἔ.ἀ., σ. 303-474, σημ. 8. P. M. F r a s e r, ἔ.ἀ., I, σ. 48 κ.έ.

3. S. D a v i s, ἔ.ἀ., σ. 54.

4. H. H e n n e, ἔ.ἀ., σ. 201, A. M. J o n e s, ἔ.ἀ., σ. 309.

5. A. M. J o n e s, ἔ.ἀ., σ. 308-309, P. J o u g u e t, *L'Impérialisme Macédonien*, σ. 395.

6. M. R o s t o v t z e f f, ἔ.ἀ., σ. 873.

7. V. M a x i m u s, IX, 2, 5: «frequens iuventute gymnasium armis et igni circumdedit omnesque qui in eo erant, partiam ferro partiam flamma, necavit».

8. P. T e b t, III, 700, στ. 37 κ.έ.: «[προσ τετά]χαμεν τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γυμνάσια [καὶ (κενὰ 21) καὶ πολιτεύματα καὶ συνόδους ἐκδιδοικεῖν ἀνα/ (κενὰ 35) γεσθαὶ πλὴν τοῦ προτέρου πολιτικοῦ - - - ».

9. Βλ. τὴν διατριβὴν μου ἐν λ. Ἐπιστράτηγος (σ. 20 κ.έ.), Στρατηγός (σ. 23 κ.έ.) καὶ κληροῦχοι (σ. 89/90).

10. XXXVIII, 8, 7: «edicto peregrinos sollicitat».

οὔτοι ἦσαν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Segré¹ καὶ Breccia², ἰθαγενεῖς. Δὲν εἶναι δὲ καθόλου ἀπίθανον οἱ ἰθαγενεῖς τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Πολύβιος³ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν νὰ ταυτίζωνται μὲ τοὺς Peregrinī τοῦ Εὐεργέτου Β΄.

Οὕτω οἱ ἰθαγενεῖς χάρις εἰς τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως ἀνήρχοντο εἰς τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ αὐλικὰ ἀξιώματα καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰσήρχοντο εὐκολώτερον εἰς τὰ γυμνάσια, διότι τὰ γυμνάσια ἀπετέλουν τὰ μόνα ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα παρεῖχον τὴν γενικὴν μόρφωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελματικὸν καταρτισμόν.

AMINT - EA AZIM EA PAI KOUSEIN

Πανεπιστήμιον Al - Azhar

1. Ἔ.ἀ., σ. 154.

2. Alexandria ad Aegyptum, Bergamo 1922, σ. 33.

3. XXXIV, 14, 6= Στραβ., 797 «ὁ γοῦν Πολύβιος γεγωνῶς ἐν τῇ πόλει βδελύττεται τὴν τότε κατάστασιν καὶ φησι τρία γένη τὴν πόλιν οἰκεῖν, τό τε Αἰγύπτιον καὶ ἐπιχώριον φύλον ὀξὺ καὶ πολιτικόν».

R É S U M É

A b d E l A z i m E l R a i H u s s e i n, Les indigènes égyptiens et leur hellénisation d'après les papyri.

Le but principal de cet article est d'examiner, en se basant sur les papyri municipaux et grecs, pourquoi et comment les indigènes égyptiens ont été hellénisés.

Il a été remarqué que les indigènes égyptiens connaissaient la langue grecque et portaient de vrais noms grecs, non seulement pendant la période hellénistique, mais aussi pendant celle qui a précédé.

Il a été également étudié quand et comment le terme grec «Ἕλληνας» a perdu sa propre définition et sa stabilité. Ce fait a fourni l'occasion aux indigènes de se nommer par le terme «Ἕλληνας» dans les papyri municipaux et grecs.

Nous avons constaté par les témoignages papyrologiques que la nationalité persane a perdu son sens propre et sa définition légale dès le début du IIème siècle avant J. Chr. Les indigènes profitèrent de ce fait pour commencer à se naturaliser perses dans le but de devenir membres du «πολίτευμα» persan.

Malgré que de gymnasia grecs y ont été d'abord établis pour protéger l'hellénisme contre l'orientalisme, nous avons de témoignages papyrologiques certifiant de l'attitude des indigènes dans ces gymnasia.